

# **Cikánské děti a mládež ve výchovně vzdělávacím procesu**

---

MIROSLAV DĚDIČ,

Krajský pedagogický ústav  
České Budějovice

Na území našeho státu žije podle sčítání lidu ze dne 1. prosince 1970 202 285 Cikánů. Z uvedeného počtu bydlí 50 542 na území ČSR, tj. 0,51 % z celkového počtu obyvatel, a 151 743 na území SSR, tj. 3,34 %.

Způsobem života a především jeho sociálním obsahem se v současné době stále ještě značně liší od běžného průměru ostatního obyvatelstva, takže právem můžeme hovořit o cikánském problému.

Jeho kořeny tkví v historickém vývoji, který probíhal zcela jinými cestami než u původního obyvatelstva. •

Po celou dobu historického vývoje od první zmínky o výskytu Cikánů na našem území na konci 14. století, v období feudalismu i ve všech etapách kapitalismu žili Cikáni na okraji lidské společnosti nebo dokonce mimo ni. Odlišnost jazyková, ekonomická, kulturní a sociální upevnila v nich odlišné postoje k životu a společnosti a vytvořila specifickou psychologii, typickou pro marginální skupiny obyvatelstva.

Zvláště tvrdě a nepříznivě poznamenala psychiku cikánského obyvatelstva období přímého vlivu fašismu na území tzv. protektorátu Čechy a Morava a tzv. Slovenského státu.

Po provedeném soupisu byli Cikáni z českých zemí soustředěni ve dvou sběrných střediscích v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu a deportováni do koncentračních táborů, kde měli být fyzicky likvidováni. 6000 jich skutečně zahynulo.

Tzv. Slovenský stát vydal řadu perzekučních opatření, která postavila Cikány mimo zákon, přinutila je žít v izolaci v krutých životních podmínkách. Byli vystěhováni ze slovenských obcí a bylo jim dovoleno vybudovat si ghetta, cikánské osady na vykázaných prostranstvích, vzdálených od veřejných i místních komunikací a od obcí 2—3 km. Neuposlechnutí bylo trestáno umístěním v pracovních táborech. Bylo jim zakázáno cestovat veřejnými dopravními prostředky a navštěvovat veřejné místnosti. K nákupu měli vymezeny jen určité obchody v přesně stanovené době.

Zásahy proti Cikánům nebyly v jejich představě ztotožňovány pouze s představou německého fašismu, ale s téměř všemi obyvateli necikán-

ského původu, kteří jejich trpký úděl často nechápali a nacistický způsob jednání vůči nim někdy i schvalovali. Celá cikánská populace byla tak v průběhu šesti válečných let ekonomicky, zdravotně, ale především psychicky zdevimována.

V tísnivé a bezvýchodné situaci utíkali mnozí Cikáni k partyzánům. Tam se stávali skutečnými partnery a spolubojovníky proti fašistům a tam poprvé poznali hodnotu vlastní osobnosti. Zvláště styk s osvobozenickou Rudou armádou, nediskriminující demokratický vztah k nim otevřel mnohým cestu k zaujetí plnoprávného místa v lidské společnosti.

V poválečném období byla situace Cikánů velmi zlá. Bylo potřeba postupně řešit otázky bydlení, začlenění do zaměstnání, likvidovat hmotnou bídu a v osvětové oblasti působit především na změnu postojů Cikánů k necikánské společnosti, především k pochopení základních kategorií mezilidských vztahů v socialistické společnosti.

Významný úkol tu připadl školství jako formujícímu činiteli, ovlivňujícímu myšlení mladé generace. Trvalo ovšem téměř dvě desetiletí, než byla podchycena školní docházka dětí, aby mohly být cílevědomě vedeny a systematicky ve školách vyučovány a vychovávány.

Ve školním roce 1972/73 navštěvovalo v ČSR základní devítiletou školu téměř 13 tisíc cikánských žáků a zvláštní školu téměř 7 tisíc žáků. Školní docházku ukončilo v ČSR ve školním roce 1971/72 v 9. ročníku ZDS z celkového počtu 1043 cikánských žáků, kteří ukončili povinnou školní docházku, 85 žáků, a ve školním roce 1972/73 131 žáků.

V poválečném období prošlo hledání cest, jak se vypořádat s nedostatky, které se vyskytují ve výchově a výuce mladé cikánské generace, několika etapami.

V učitelské práci přežívá ještě řada nedostatků v zařazování cikánských dětí do škol a v jejich systematickém vzdělávání, nesporným úspěchem se však v současné době stává skutečnost, že byla pochopena podstata problému. Školské orgány usilují o podchycení školní docházky cikánských dětí, o snížení jejich absence a o postupné vytváření podkladů především ve škole i souběžně v rodinném prostředí, aby se výchovně vzdělávací práce stávala postupně efektivnější.

Rozhodujícím činitelem v celém tomto procesu je učitel. Jeho osobnost, osobní příklad, charakterová pevnost a pedagogická dovednost jsou rozhodujícími předpoklady, aby se práce postupně zlepšovala a její výsledky byly trvalé.

Ani u učitelů však nelze předpokládat ujasněnost povinností a úkolů na tomto úseku, nebudou-li předem záměrně a všestranně informováni o problematice, kterou mají svou prací řešit. Je samozřejmé, že i učitelé jsou názorově spjati s veřejným celospolečenským míněním a jejich předstih spočívá pouze v tom, že jsou včas, důkladně a přesvědčivě informováni o požadavcích, které na ně klade školská správa z hlediska vývoje společnosti.

Je nutné, aby učitelé znali širší souvislosti, které vedly k současnému stavu života cikánských obyvatel.

V rámci dalšího vzdělávání učitelů je potřebné, aby do vzdělávacího systému pedagogických fakult, krajských pedagogických ústavů a okresních pedagogických středisek byly zařazeny přednášky, semináře a studijní cykly, které by seriózně osvětlily podstatu problému a po-

daly vyučujícím důkladný rozbor všech aspektů, které pro svou výchovně vzdělávací práci s cikánskými dětmi nezbytně potřebují.

K těmto informacím patří znalost základních faktů z minulosti Cikánů. Jejich původ, pravlast, jazyková odlišnost jsou skutečnosti, které zamžují romantickým nádechem reálný pohled na skutečnost, nejsou-li učitelé známy. Zná-li učitel historické skutečnosti o jejich stěhování a jeho příčinách, o způsobu života a obživy v minulosti, o oblastech osídlení, o vztazích ke společnosti, vládním systémům, o periodách útlaku, pronásledování i lokální asimilace a trvalého usídlení, dívá se na mladé příslušníky početné skupiny obyvatelstva našeho státu zcela jinak než bez znalosti těchto skutečností.

Existuje řada příčin, které Cikány dosud vyčleňují ze společnosti a stavějí je do situace výjimečnosti — nedostatky v kultuře bydlení, v hygieně, jazyková odlišnost, malá vzdělanost a z ní plynoucí primitivismus atd. Rovněž charakteristické odlišnosti psychiky cikánského dítěte i dospělých, jejich projevy musí učitel znát jako zákonité, v současném období typické a normální, aby s nimi počítal a mohl z nich vycházet.

Pedagog, který chce úspěšně pracovat s cikánskými dětmi, musí znát psychiku cikánského dítěte. Jde o odlišnosti v projevech, které mají psychologický základ, které skutečně existují a jimiž se normální cikánské dítě více či méně odlišuje od českého či slovenského dítěte.

Odlišnost projevů psychiky cikánského dítěte poznávají učitelé při svém pedagogickém působení a uvědomují si ji sami Cikáni, především vzdělaní lidé, kteří se zamýšlejí nad problémy vlastní existence a hledají jejich kořeny.

Biopsychická jednota cikánského jedince vzniká, utváří se a zraje v prostředí, které je zatím ještě značně odlišné od prostředí naší společnosti. Cikánské dítě vyrůstá ve zcela specifických rodinných podmínkách. Rodinná atmosféra, ve které cikánské dítě žije, má na ně nesporně větší vliv než škola. Sociální podmínky, ve kterých vyrůstali rodiče současné mladé cikánské generace, způsobily jejich zformování do takového stavu, v kterém dnes žijí. Své názory, svůj životní styl, postoje k životním hodnotám, ke společnosti a k jejím cílům přenášejí na svoje děti.

Ve školní třídě má cikánské dítě specifické postavení. Setkává se zde se zcela novým prostředím, s nímž se nikdy předtím nesetkalo a které často vytváří v jeho hlavě zmatek. Dostává se do soužití s českými nebo slovenskými chlapci a děvčaty, kteří vyrostli ve zcela jiném myšlenkovém ovzduší než cikánské dítě, takže si zpočátku nemohou navzájem rozumět. Cikánští rodiče často názorově negativně ovlivňují své děti v jejich vztazích k necikánské společnosti. Rovněž české dítě přichází do školy ovlivněno negativním hodnocením cikánského prostředí. Každé dítě vstřebává tak především názory svých vlastních rodičů a zařizuje se podle nich. Je úkolem učitelů, aby tyto vztahy postupně usměrňovali a vytvářeli podmínky k tomu, aby je děti mohly upravit podle svých vlastních zkušeností.

Cikánské dítě se zpočátku nikdy nezačlení do třídního kolektivu zcela samozřejmě, automaticky a normálně. Vždycky tu záleží na učitelích a třídním kolektivu, do jaké míry budou schopni zformovat veřejné mínění třídy, a tak získat cikánské dítě pro aktivní práci ve škole. Nelze očekávat, že cikánské dítě přijde a vynutí si a nebo se svou pílí vypra-

cuje do situace člověka, který je uznáván. Vždy musí podat pomocnou ruku především učitel, působit na kolektiv třídy a s jeho spoluprací působit na cikánské dítě. To je možno ilustrovat na příkladu speciálních cikánských tříd, které jsou někde vytvářeny na přechodnou dobu a mají za úkol zlikvidovat neúměrné potíže ve výuce a zpočátku především nedostatky v hygienických návycích. Veřejné mínění v nich, duch třídy působí ve prospěch cikánských dětí. Ty pak nemají zábran, ztrácejí pocit méněcennosti, protože jsou v kolektivu sobě rovných. Tuto situaci lze však vytvořit v každé třídě, nikoli jen ve speciální třídě cikánské. Záleží na pedagogickém taktu a dovednosti učitele, aby u cikánského dítěte vytvořil atmosféru hrdosti na vlastní třídu a školu vůbec, aby se v ní cikánské dítě neustále necítilo pouhým hostem.

V tomto období má učitel prvořadý úkol vytvořit u cikánského dítěte citový vztah ke školnímu prostředí. Toho lze dosáhnout především tím, že si dítě svého učitele oblíbí. Učitel, který je má rád, který vytváří takové prostředí, aby se v něm cikánskému žákovi mohlo líbit, bývá úspěšný. V počátečním období neudrzuje cikánské dítě ve školním prostředí touhu po vzdělání. Jde tu kromě více či méně uplatňované formy přinucení a podřízení se povinnosti především o příjemný pocit každodenních nových prožitků. Českým dětem vštěpují rodiče vědomí povinnosti školní docházky už od nejútlejšího věku. U cikánského dítěte tomu tak není.

Tam, kde není navozena citová vazba mezi cikánským dítětem a učitelem, vyskytují se obvykle velké absence (300—400 hodin do roka) a záškoláctví. Zajištění povinné školní docházky není sice jen věcí učitelů a je možné jen ve spolupráci s národními výbory, ale při navázání emocionálních kontaktů je tento proces usnadněn.

Nezodpověděnou otázkou zůstává doposud úroveň školní zralosti cikánských dětí. Naše současná škola počítá se spoluprací rodiny a staví na její péči o dítě v předškolním období. Nejen dítě, které prošlo mateřskou školou, ale v podstatě každé dítě je připraveno na školní výuku prostřednictvím svých rodičů. I když maminky nejsou učitelkami mateřských škol, vědí, že děti musí dostat, jakmile jsou toho schopny, do ruky obrázkové knihy. Maminky vědí, že si s dítětem musí povídat, že musí navozovat situace, které budou rozvíjet řeč dětí. To vše dělá rodina více nebo méně cílevědomě, ale též pro své potěšení. Ve většině cikánských rodin se tyto činnosti zatím ještě neprovádějí. Maminky si tam neuvědomují, že je třeba koupit dětem hračku, náčrtník, dát jim do ruky tužku, posedět s nimi, pohovořit si, pohrát si.

Setkáváme se s tím, že si cikánské děti odnášejí z mateřských i základních škol tajně hračky a předměty domů. Nejde o promyšlenou zločinnou dětskou krádež, jak bývá takové počínání často kvalifikováno. Je to projev přirozené dětské touhy po hře a chyba tu je v nevědomosti rodičů.

Následky nedostatečné rodinné péče v předškolním věku cikánských dětí bývají potom laicky hodnoceny jako duševní méněcennost cikánských dětí a v současné době ještě téměř každé cikánské dítě propadne, především hned v elementárních třídách. Je proto nezbytné zařazovat cikánské děti do mateřských škol aspoň v pěti letech, v krajním případě alespoň do přípravných oddělení.

Vzhledem k tomu, že podmínky rodinného prostředí nelze změnit

v průběhu několika let radikálně, musí z toho škola a pedagogové vycházet a podle toho upravit systém práce a požadavky na cikánské žáky v počátečním období.

Uvedené skutečnosti způsobují běžné nesprávné zařazování cikánských dětí do zvláštních škol. Ve školním roce 1972—1973 bylo z celkového počtu cikánských 18 884 žáků v ČSR do zvláštních škol zařazeno 6074 žáků, tj. 32,16 %. I když je možno právem předpokládat, že defektnost cikánských dětí v mentální oblasti je v porovnání s ostatní populací vyšší, je uvedené procento jejich zařazení do zvláštních škol přesto nápadně vysoké. Dokladem nesprávného zařazení je empiricky ověřovaná skutečnost, že cikánské děti patří na zvláštních školách obvykle k nejlepším žákům, ač by tomu vzhledem k nevyhovujícímu rodinnému prostředí, k nedostatečné péči a neexistující pomoci v přípravě do školy mělo být právě naopak. Teprve v průběhu výuky na zvláštní škole se obvykle zjistí, že do ní cikánské dítě nepatří, k jeho přeřazení na ZDŠ však většinou nedojde.

Významným momentem ovlivňujícím dítě z psychologického hlediska, je otázka autority rodičů v cikánských rodinách. Velmi mnoho cikánských dětí vyrůstá bez jakéhokoli vlivu rodičovské autority. Rodiče bývají potom bezradní a skutečně nejsou schopni zajistit pravidelnou školní docházku dětí, pakliže dítě samo není ochotno tento požadavek respektovat.

V počátečním období školní výuky působí učitelům velkou starost nešetrné zacházení cikánských žáků s učebnicemi, sešity a školními potřebami. Každé normální dítě roztrhá a poničí řadu knih, než se s nimi naučí zacházet. Nečiní to již obvykle ve školním věku, i když se ještě v prvním ročníku počítá pro každou novou třídu s novými učebnicemi. Cikánské dítě zachází s knihami a školními potřebami v šesti letech i později tak jako většina dětí v předškolním věku. Je to pochopitelné, protože s nimi přichází do styku poprvé. Na cikánské rodiny by se mělo působit, aby daly dětem knihy do ruky včas, aby se s nimi seznámily v době, kdy jsou k tomu optimální podmínky.

Ve dvou letech má normální zdravé dítě ovládnout 200 až 400 slov. Každým rokem jeho slovní zásoba roste a při vstupu do školy v šesti letech má ovládnout zhruba 3000 slov. Nemáme po ruce výsledky nějakého průzkumu, které by nás informovaly, kolik slov ovládá z vyučovacího jazyka při vstupu do školy cikánské dítě. Zkušenosti pedagogů z praxe však svědčí o tom, že pro školní potřebu jich ovládá asi 50 %. Tento nedostatek v ontogenezi cikánského dítěte je dalším momentem, který komplikuje práci učitele, a to nikoli pouze v začátcích, protože nedostatky v jazyce průběžně ovlivňují celý způsob školní práce.

Značné nedostatky se projevují u cikánského dítěte ve volní oblasti. Spořádaná rodina vede své děti k tomu, že jsou věci, které musí dělat, a naopak věci, které nesmí dělat. Jde o cílevědomé ovlivňování vůle člověka, o formování volní složky osobnosti. V této oblasti se vyskytují u cikánských dětí značné nedostatky a je současně nutno konstatovat, že zde bývá obvykle promarněno optimální období pro utváření morálních vlastností, takže většinou je nutno počítat s procesem převýchovy, což je vždy obtížnější a co do efektivity výsledků problematičtější.

V procesu reedukace jde o několikaleté úsilí vypěstovat potřebné charakterové vlastnosti osobnosti jako vytrvalost, důslednost, schopnost

splnit daný slib, dodržet slovo. Protože cikánské děti, a proto později ani dospělí lidé nemají vštípeny základní principy mezilidských vztahů, dochází často k fixaci negativních postojů vůči nim ze strany společnosti. Je nutno, aby si toto vše uvědomoval učitel a sám se tím nedal ovlivnit k negativnímu hodnocení a k rezignaci vzhledem k perspektivám výsledků své práce.

Životní praxe těsně souvisí s motivací lidského jednání. U Cikánů vůbec, a tedy rovněž u cikánských dětí, převládají biologické motivy nad sociálními a kulturními. Primární, tělové pocity ovlivňují jednání cikánského dítěte. Co je příjemné, to vyhledává, tomu, co je nepříjemné, být i potřebné, se snaží za každou cenu vyhnout. Je zřejmé, že z hlediska cikánského žáka je ve škole řada věcí vysloveně nepříjemných. Je proto potřebná postupná orientace z motivů biologických na motivy kulturní a sociální.

Z hlediska rozvoje osobnosti cikánských dětí je nutno především zaměřně probouzet a rozvíjet jejich potřeby a zájmy. Mnohé z nich mají minimální potřeby a minimální zájmy. Růstem potřeb v sociální a kulturní oblasti roste i člověk. Není vulgarizací skutečnosti, řekneme-li, že v počátečním stadiu je možno konstatovat u cikánských dětí v oblasti zájmů a potřeb ukojení hladu a žízně, hudbu a tanec. S růstem vzdělanosti a kulturní úrovně dochází i k postupnému rozšiřování zájmů. Ty, které nejsou vysloveně hudebně nadány, ztrácejí o hudbu zájem. Začínají se zajímat o techniku, auta, letadla, stávají se vášnivými čtenáři. Rozvrství se postupně tak jako každá sociální skupina. Zájmy a požadavky je však třeba rozvíjet. V primitivním způsobem žijících rodinách, kde není probuzena potřeba spát na pořádné posteli, spí se na zemi. Je nutno probudit zájem a vypěstovat potřebu spát na posteli, aby nemohli být spokojeni, kdyby měli spát jen v koutě na slámě. S postupně narůstajícími kulturními a společenskými návyky roste náročnost, která se postupně stává motivací pro další rozvoj osobnosti.

Současný stav výchovy a výuky cikánských dětí vyžaduje zintenzívnit pedagogický proces. Zaostávání je možno překonat jen zvýšeným úsilím pedagogů a důsledným vyžadováním plnění školních povinností cikánskými dětmi.

Úkolem ředitelů škol ve spolupráci s učiteli a školskými komisemi národních výborů je zajistit školní docházku cikánských dětí bez neomluvených absencí. Dosáhnout toho, aby cikánští žáci pravidelně navštěvovali školu, je základním předpokladem k tomu, aby mohly být úspěšně plněny výchovné a výukové úkoly.

Mnohé cikánské rodiny nejsou ještě schopny vytvořit optimální podmínky pro intelektuální rozvoj svých dětí. Za této situace přejímá mnohé z těchto úkolů rodina škola a dbá, aby se pracovní podmínky cikánských žáků ve škole postupně přibližovaly požadované úrovni.

Škola zabezpečuje práci cikánských žáků po stránce materiální. Pečuje o hygienu dětí. Dbá, aby se při příchodu do školy pravidelně umývaly, čistily si zuby a vyžaduje-li to stav oděvu, aby se převlékaly do školních oděvů. Za tímto účelem zabezpečuje ředitelství školy zřízení potřebného prostoru na umývání, převlékání a ukládání oděvů a přezůvek, které žáci před odchodem ze školy složí a uloží na vykázaném místě.

Škola rovněž zabezpečuje cikánské žáky v plné míře všemi školními

potřebami a zaměstnávacími pomůckami. U těch žáků, u kterých si ověří, že knihy, pomůcky a školní potřeby v domácím prostředí znehodnotí, zajistí škola v potřebném množství duplikáty, které zůstávají trvale k dispozici ve škole. Žáci s nimi běžně disponují při školní práci, neodnášejí je však ze tříd, popřípadě ze školní budovy.

Důsledně je nutno dbát na to, aby cikánští žáci nezanedbávali plnění školních povinností pro materiální nedostatek.

Specifické místo zaujímají ve školní práci výchovy — tělesná, hudební, výtvarná a pracovní. Poskytují učitelům možnost jejich prostřednictvím kladně ovlivnit vztah cikánských žáků ke škole, likvidovat komplex méněcennosti a podněcovat sebevědomí a víru ve vlastní schopnosti. Učitelé toho využívají k tomu, aby záměrně dávali cikánským žákům příležitost v těchto předmětech vyniknout. Jejich úsilí směřuje k postupnému nenásilnému zapojování cikánských žáků do třídních kolektivů, aby mohly spontánně vznikat kamarádské svazky.

V počátečním období se projevuje u cikánských dětí, které nejsou navyklé duševní práci, značná unavitelnost. Proto se projevuje nezbytnost zařazovat častěji tělovýchovné chvílky k rekreaci a regeneraci duševních sil. Stejnému účelu slouží i písnička zařazená v průběhu hodiny nebo na její závěr.

Hudební výchova má v podchycování a udržování zájmu cikánských žáků o práci ve škole specifické místo. V hudební výchově svými schopnostmi často přesahují průměr. Tato schopnost pramení z předchozí přípravy, ke které mělo cikánské dítě v domácím prostředí dostatek příležitosti. Hudba, zpěv a tanec zaujímají v cikánských rodinách stále jedno z prvních míst, a proto k nim děti získávají od nejranějšího věku vztah a v důsledku toho i praktickou dovednost. Jde o oblast z hlediska zájmů a možností dostupnou skupinám lidí, kteří do značné míry žijí na okraji společnosti, a proto se často vyžívají extrémně jednostranně. Je proto účelné, aby učitel ovládal hru na nějaký hudební nástroj nebo alespoň rád zpíval. Hudební a pěvecké dovednosti nemusí mít vynikající úroveň, důležité však je, aby citově motivovaly a vytvářely pouto a vztah k učiteli.

Především v počátečním období je nutno dát cikánskému dítěti příležitost zazpívat některou cikánskou písničku nebo slágr bez ohledu na úroveň a obsah písně. Cikánské dítě touží, aby se uplatnilo, a působí na ně negativně, je-li jeho výkon přednesený s patřičným zaujetím, hodnocen záporně. Při kladném hodnocení roste naopak touha dítěte uplatnit se a dokázat ještě více.

Při vhodné příležitosti by měli učitelé ve třídě pohovořit o cikánské kultuře, písních, pohádkách, říkadlech, reprodukčním hudebním umění. Jednak tím dosahují informovanosti necikánských dětí ve třídě, které se někdy stavějí pohrdavě a odmítavě k projevům cikánských spoluobčanů především z neznalosti, jednak tím pomáhají zvyšovat sebevědomí cikánských žáků.

Velkou pomocí pro urychlení integrace je zařazování cikánských žáků do pěveckých souborů a kroužků. Usilujeme o to, aby tyto soubory a kroužky byly především smíšené. Pouze v samostatných cikánských třídách ustavujeme, kde jsou k tomu vhodné předpoklady, cikánské pěvecké kroužky především z propagačních důvodů. Lze jich využít na schůzkách sdružení rodičů a přátel školy, aby byl získán zájem cikán-

ských rodičů o školní práci jejich dětí, dále jich využíváme na společných besídkách školy, aby byla získána širší rodičovská veřejnost ke kladnému hodnocení školní práce cikánských žáků, popřípadě s ještě širším propagačním určením na meziškolních, okresních a krajských soutěžích a přehlídkách.

Úkolem výtvarné a pracovní výchovy je vštípit cikánskému žákovi pracovní návyky a stereotyp a vést jej postupně k tomu, aby se mu stalo potřebou prožívat příjemný pocit uspokojení z vykonané práce a navýkat si na něj jako na nedílnou součást pracovní činnosti. Jde o utváření charakterových rysů socialistického člověka, o které v procesu výchovy usilujeme u všech mladých lidí. Na cikánské děti a mládež, kterým často chybějí příklady a vzory v prostředí, ve kterém vyrůstají, je nutno se zaměřit tím více.

Ve školním prostředí bývá poměrně málo příležitostí k systematické manuální práci, a proto je třeba využít všech příležitostí při vyučování, především výtvarných projevů a grafických prací, aby byl upevňován návyk svědomité práce. Více příležitostí k činnostem se naskýtá v době mimo vyučování v náplni práce zájmových kroužků, školních družin, školních klubů, popřípadě dětských a mládežnických oddílů společenských a zájmových organizací.

Výchovné předměty svým obsahem, ale především svým humánním pojetím a zaměřením jsou především určeny k tomu, aby mládež získaly a trvale upoutaly. Proto jich musí učitelé citlivě využívat k tomu, aby bez ohledu na kvantitu a často i kvalitu pracovních výsledků posloužily hlavnímu cíli, trvale upoutat zájem cikánského žáka o školní prostředí.

Generační myšlenkový zlom není jednoduchou záležitostí a vzdělaný učitel, který vychází ze znalosti širších souvislostí problematiky, sestavuje na jejich základě podle nich svůj plán práce i pracovní postupy. Od učitelů se na tomto pracovním úseku žádá potřebná míra pedagogického optimismu, samostatnost a nebojácnost v experimentování a hledání vlastních cest.

Další překážkou, která ztěžuje pedagogům práci s cikánskými dětmi, je rozdílnost mateřského a vyučovacího jazyka. Mateřštinou cikánského žáka je dosud většinou cikánština. Vstupuje tedy do školy po jazykové stránce nedokonale vybaven pro školní práci.

Je třeba vzít v úvahu, že cikánština je pouze hovorovým jazykem, takže ani děti, ani jejich rodiče neznají mluvnickou skladbu jazyka, takže z něho nelze vycházet při učení se dalšímu jazyku. Systému jazyka se musí cikánský žák učit na cizím jazyku, pro který nemá jazykový cit.

Jazyk bývá především příčinou propadání cikánských žáků. Protože jazyk je vstupní branou k veškerému dalšímu vzdělávání, je možno i mnohý neúspěch v ostatních vyučovacích předmětech přičíst na vrub jazykovým nedostatkům. Vakuum v předškolní přípravě způsobilo, že cikánské dítě při vstupu do školy úrovní znalostí a dovedností odpovídá úrovni čtyřletého i tříletého dítěte. Jeho slovní zásoba je velmi chudá. Učitelé tato skutečnost zavazuje k tomu, aby intenzivně rozvíjel jeho slovní zásobu rozhovory. Učitel si musí uvědomit, že cikánský žák vysloví česká slova jen ve školním prostředí. Významný úkol plní za této situace učitel, který uvědoměle zapojuje cikánské žáky do společenství s ostatními, stará se, aby měli české kamarády, protože v kolektivu dětí je nejvíce příležitostí ke spontánním hovorům, vyplývajícím ze situace dět-



ských her, kdy má cikánský žák nejlepší příležitost nenásilně si osvojit vyučovací jazyk. V předslabikářovém období věnuje dostatečnou pozornost i potřebně dlouhou dobu analýze a syntéze slov a slabik. Pravidelně, systematicky, v počátečním období většinou drilem vytváří u cikánských dětí potřebné základy pro čtení. Protože nic nemůže být ve vědomí, co neprošlo smysly, pracuje učitel s vědomím nutnosti kompenzovat co možná nedostatky z předešlého období.

Nikdy nenechává učitel cikánské žáky nečinně sedět. Pasivita a nezájem degraduje sebevědomí člověka a u cikánského žáka zvláště výrazně zvětšuje komplex méněcennosti.

Rozvoj řeči a rozvoj motoriky ruky probíhá nerovnoměrně se značnými nedostatky především ve zvládnutí motoriky ruky. Klademe důraz především na pochopení symbolů (písmen), kterým se dítě učí, na jejich význam, kdežto grafickou úpravu posuzujeme z tohoto hlediska showívavěji.

Význam má kolektivní hlasité čtení a individuální čtení pod dozorem učitele po skončení vyučování. Schopnost soustředění a udržení pozornosti je u cikánských žáků zpočátku nepatrná, protože nebyli v těchto dovednostech od mládí cvičeni. Proto nemá tiché čtení a pasivní nepřímé zaměstnání u cikánských žáků v počátečním období valného významu, je vlastně promarněným časem. Žáci potřebují stálý dohled, kontrolu a dostatečnou zásobu náhradních úkolů. Každé dítě, které nebylo vedeno k systematické a především trpělivé práci, má sklon vypořádat se s uloženým úkolem co nejrychleji bez ohledu na výsledek a úroveň práce. Proto je třeba, aby učitel dítě neustále zaměstnával a tím je postupně vedl od kvantity ke kvalitě práce.

To vede zvláště ve smíšených třídách s cikánskými žáky k nutnosti dvojí přípravy učitele. Druhá část přípravy spočívá především v promyšlení a ukládání úkolů cikánským žákům se zřetelem k úrovni jejich vědomostí a dovedností a k jejich pracovním schopnostem. Zvláště zde vystupuje do popředí požadavek individuálního přístupu učitele k žákovi. Potřebuje všestranně znát osobnost žáka, jeho anamnézu, úroveň a možnosti rodinného prostředí. Jen tak je schopen klást na žáka požadavky úměrné jeho schopnostem.

Nácvik mluvnických pravidel a výslovnosti je třeba provádět jako při vyučování cizímu jazyku. Uvědomujeme si přitom, že žáci nemají jazykový cit pro český jazyk a nelze tudíž vycházet z jeho předchozích jazykových znalostí. Obdobná je situace pokud jde o kvantitu samohlásek. Zde pomáhá jen pečlivý nácvik a soustavné opakování.

Při nácviku rozhovorů vycházíme z holých vět. Cikánský žák je zvyklý vyjadřovat se jednoslovně. Klademe důraz na rozhovory ve spisovném jazyku. Holé věty postupně obohacujeme a rozšiřujeme tak výrazové schopnosti žáků. Trpělivě opravujeme každou chybu, které se žáci dopustí. Vytvoříme si v rámci třídy úmluvu, že žáci budou na každou chybu upozorňováni a že ji vždy nahlas opraví. Vyhýbáme se úzkostlivě tomu, abychom žáka při chybně vysloveném výrazu zlehčili nebo zesměšlili, a vytvoříme ve třídě takovou pracovní atmosféru, aby žádný žák nezlehčoval nedostatky svých cikánských spolužáků. V poměrně krátkém čase dosáhneme při svědomité práci v jazykovém ohledu značného úspěchu.

Cikáni jako celek jsou v jazykovém ohledu značně přízpůsobiví. Uvědomujeme si, že mnozí z nich při své nízké vzdělanostní úrovni ovládají

na úrovni dorozumívacího prostředku tři jazyky. Je přitom značně náročné na psychiku dítěte, které se svou mateřtinou, již je cikánština, vyrostlo třeba v maďarském jazykovém prostředí, po přesídlení rodičů se učí česky a v deseti letech přibírá ve škole jako další jazyk ruštinu.

Vztah ke vzdělání se formuje a roste poměrem ke knize. Cikánskému žákovi je potřebí v průběhu pedagogického procesu vštípit lásku ke knize, potřebu číst. Tento návyk se vytváří za předpokladu, že se mu kniha stane každodenním společníkem, že bude mít knihy k dispozici v dostatečném množství a potřebném výběru. Vrací je zpočátku v dezolátním stavu, což je přirozený způsob zacházení s knihou všech dětí v počátečním stadiu práce s ní. Období nešetrného zacházení s knihou se u cikánského dítěte posunuje z období předškolního věku na počáteční období školní docházky, kdy přijde s knihou poprvé do styku. Přes tuto nepříznivou skutečnost hledá učitel způsob, jak cikánskému žákovi knihy půjčovat. Předně je zapotřebí, aby v každé třídě byl k dispozici výběr knih v příruční knihovničce, aby v nich mohli žáci o přestávkách listovat, zpočátku si je alespoň prohlížet a postupně se do nich začítat. Domů půjčujeme ze školní knihovny zpočátku pouze starší knihy, o kterých předpokládáme, že budou v nejbližší době z knihovny vyřazeny. Později přistupujeme k půjčování knih individuálně výběrově s přihlédnutím k tomu, jak které dítě s knihou zachází a v jakém stavu ji z domova vrací. Usilujeme o to, aby se stav postupně vyrovnal s průměrem třídy. Knihy nabízíme, motivujeme probuzení zájmu o půjčování a o četbu. Přihlížíme k úrovni vzdělání a zájmu dětí a zaměřujeme se především na pohádky, knihy lehce srozumitelné a ilustrované.

Pro podporu rozvoje řeči a současně pro posílení výchovného vlivu se snažíme cikánské žáky v co nejširší míře zapojovat do mimotřídních a mimoškolních činností. Sledujeme cíl, aby žák trávil co nejdéle dobu v prostředí kladné jej stimulujícím. Snažíme se eliminovat vliv takového rodinného prostředí, o kterém víme, že nemá potřebnou sociální a kulturní úroveň, a činíme to pozitivním ovlivňováním, nikoli negováním rodinného prostředí.

V mimotřídních činnostech se zaměřujeme na smyslové hry, které podporují rozvoj bystroti zraku, sluchu a hmatu a usnadňují tak rozvoj intelektuálních schopností dětí a tím i práci učitele ve třídě.

Z hlediska pedagogickopsychologického si musí učitel uvědomit, že cikánský žák potřebuje a hledá v učiteli víc než didaktika. Vyžaduje pro růst své osobnosti neformální přístup a zájem, potřebuje přítele, rádce, osobního důvěrníka, protože jeho život je pro něj často řetězem konfliktních a nepřehledných situací, které není schopen řešit sám.

Učitel musí mít stále na mysli jak materiální, tak morální potřeby svých žáků, vytvářet pro ně zázemí, které jim vlastně není schopen vytvořit nikdo jiný kromě pedagoga. Učitel si musí vypracovat takový pracovní stereotyp, aby cikánský žák byl v každé hodině pozitivně stimulován a v průběhu hodiny aktivní.

V průběhu pedagogického procesu svádějí počáteční malé schopnosti žáků učitele k tomu, aby postupně nabýval mínění, že může na cikánské žáky neustále klást pouze nižší požadavky a jejich pracovní výsledky musí neustále posuzovat shovívavěji. To pak nutí používat dvojího měřítka při posuzování výsledků žáků ve třídě jiného měřítka pro cikánské žáky, jiného pro ostatní. Neuvědomuje si časem skutečnost, že cikánští

žáci se intelektuálně rozvíjejí, rozšiřují poměrně rychle okruh svých vědomostí, jsou schopni vyrovnat se postupně v pracovním tempu ostatním žákům. Dvojí měřítko učitele se potom stává brzdou dalšího rozvoje intelektu žáků, zužuje jejich obzor a ohraničuje rozmach dovedností. Je proto nutné, aby učitel neustále pečlivě sledoval intelektuální rozvoj cikánských žáků, v souladu s jejich vývojem neustále zvyšoval své nároky a požadavky diferencovaně na jednotlivé žáky podle úrovně jejich intelektuálního rozvoje. Jedině pozorným sledováním a porovnáváním výsledků a zvyšováním pracovního tempa je možno dosáhnout postupného vyrovnání úrovně cikánských žáků s ostatními žáky.

S narůstajícími výsledky školní práce, které jsou evidentní, snažíme se postupně získávat ke kladnému postoji k práci školy i rodiče. Pozitivně k tomu napomáhají především výsledky práce cikánských žáků. Ti se postupně stávají předčitateli v prostředí negramotných a domácími korespondenty, a tak automaticky stoupá prestiž školy, která je takto vybavila. Chápající postoj rodičů ke škole, byť bez jakékoli viditelné aktivní podpory, je zlomem a postačující pomocí a podporou v práci školy.

Práce s cikánskými žáky vyžaduje značné úsilí pedagogů. Předpokládá pevné nervy, vyrovnanost a klidnou povahu. Předpokládá rovněž jasné vědomí cíle, znalost příčin současného stavu a úrovně cikánských žáků a jejich rodinných prostředí. Jen na základě této analýzy a plného pochopení celé problematiky je možno pracovat úspěšně a dosahovat kladných pedagogických výsledků.

Změna sociálního postavení Cikánů nezávisí pouze na jejich kultivaci, na jejich postupném vzdělávání počínaje nejmladší generací. Celková změna jejich postavení ve společnosti je zároveň závislá na změně názírání celé společnosti, všech vrstev jejího obyvatelstva. Celkové vyrovnání je neoddelitelné od veřejného mínění. Společnost jako celek musí pochopit celkovou situaci Cikánů i příčiny dosavadního stavu. Musí si však současně uvědomovat změny, které se s Cikány dějí, jako reálné a nikoli pouze chtěné.

Na této uvědomovací práci se mohou kromě politických a osvětových orgánů podílet i učitelé. Názorově ovlivňují k pozitivnímu vztahu ke společnosti i své vlastní budoucnosti nejen mladou cikánskou generaci, ale samozřejmě i mladou generaci celé naší společnosti.

K tomu se druzí i možnost osvětově působit mezi dospělými a tím pomáhat.

МИРОСЛАВ ДЕДИЧ

## ЦЫГАНСКИЕ ДЕТИ И МОЛОДЕЖЬ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

На территории нашей страны живут цыгане, которые в ЧСР составляют 0,51 % и в СССР 3,34 % общего числа населения. По способу своей жизни, мышления и по своему поведению они все еще значительно отличаются от обычных гражданских представлений.

В течение последних двадцати лет удалось

постепенно приучить цыганских детей к посещению, в результате чего в настоящее время число цыганских детей, посещающих основные девятилетние школы и специальные школы, составляет 18 884 учащихся.

Знакомство с цыганской проблематикой облегчает работу учителей. Языковое различие цыганских детей, недочеты в области ги-

гиены, в культуре быта, многочисленность цыганских семей, безграмотность старого поколения или же весьма ограниченная грамотность, отличие поведения и отношения к нецыганскому обществу и обусловленное этим особое поведение взрослых и детей, отсутствие традиции посещения школьных учреждений, — все это, вместе взятое, затрудняет работу учителя в этом секторе просвещения.

Привлечь на свою сторону учащегося цыганской национальности можно только путем эмоционального воздействия. Дальнейшее развитие и полное слияние цыганских учащихся со средой осуществляется в рамках воспитательных предметов, — физкультуры, музыкального и художественного воспитания

и трудового обучения, которые дают цыганским учащимся полную возможность равноценного включения в процесс гражданской жизни. Основной причиной неуспеваемости цыганских детей является незнание языка обучения. Необходимо уделить повышенное внимание обучению этому языку и содействию учащимся в сфере пользования этим языком.

Включение в состав классного коллектива создает предпосылки для прочного изменения отношений к обществу, ведет к воздействию на волевую область и позволяет ускорить прежде всего посредством воспитания молодого поколения процесс интеграции цыганского населения.

## MIROSLAV DĚDIČ

### GIPIY CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE EDUCATION PROCESS

The gipsy population living on the territory of Czechoslovakia accounts for 0,51 percent of the total population in the Czech Socialist Republic and for 3,34 percent in the Slovak Socialist Republic. In their way of life, their way of thinking and their attitudes the gipsies still differ considerably from the average citizen.

During the last twenty years efforts have been made to get the gipsy children to attend school. These efforts have met with ever greater success, and so at present there are 18 884 gipsy pupils attending the Elementary Nine-Year Schools and Special Schools.

The knowledge of gipsy problems facilitates the teachers' work. The facts which render the teacher's work more difficult are the following: the gipsy children's difference in language, shortcomings in hygiene, in the standard of housing, the great size of gipsy families, illiteracy or at least lack of education of the old generation, the difference in attitudes to non-gipsy society with the resulting fixed attitudes of both adults and

children, the absence of tradition in school attendance.

The gipsy pupil can be made to cooperate in the initial stage of education only by means of emotional influences. Further development and full participation of gipsy pupils in the educational process are made possible primarily by such subjects as P. T., music, handicraft and manual work training, which give gipsy pupils equal opportunities for success. The main cause of the gipsy pupils' failures is the lack of knowledge of the language in which they are being taught. Special attention must therefore be paid to language instruction with the aim of improving the gipsy pupils' ability to use the language.

The participation of these pupils in the life of the class creates the pre-requisites for a permanent change in their attitudes to society as a whole, for it influences the volition area and, through the intermediary of the education of the young generation, it helps to speed up the process of integration of the gipsy population.